ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 8 – 2012 Offprint

Volume No: Archive Volume 8, 2012
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: December 05, 2012

Παραπομπή ως: Φιλιππόπουλος, Μ. 2012, Η οικονομική πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη και ο Εμμανουήλ Ροΐδης, *Archive*, 8, σσ. 34-40 DOI 10.5281/zenodo.4544263

Η οικονομική πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη και ο Εμμανουήλ Ροΐδης

Λέξεις κλειδιά: *Άγιος Σώστης*, *Ασμοδαίος*, *Λαυριακά*, *μεγάλη ιδέα*, *Ροΐδης*, *Χ. Τρικούπης*

Φιλιππόπουλος, Μ. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο:

Abstract
The following research refers to two seemingly irrelevant individuals of Modern Greek history. One is Charilaos Trikoupis and the second is Greek writer Emmanuel Rhoides. Our aim is to outline the economic policy of the former, which he designed and implemented during the various periods in which he was prime minister, and to comment on an excerpt from an article by the latter in the newspaper "Asmodeos". These two men were not strangers to each other. Considering that Rhoides was a prominent journalist of the newspaper "Ora", ownership of Ch. Trikoupis, and was a supporter of his policy, we understand that they had a direct relationship.

Ίσως ο τίτλος τούτης της μελέτης ξενίζει, καθώς θα μας απασχολήσουν δύο φαινομενικά ασυσχέτιστες μεταξύ τους φυσιογνωμίες της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Η μία είναι ο Χαρίλαος Τρικούπης και η δεύτερη ένας νεοέλληνας συγγραφέας ο Εμμανουήλ Ροΐδης. Σκοπός μας είναι να σκιαγραφήσουμε την οικονομική πολιτική του πρώτου, που σχεδίασε και εφάρμοσε κατά τις διάφορες χρονικές περιόδους στις οποίες διετέλεσε πρωθυπουργός, και να σχολιάσουμε ένα απόσπασμα από άρθρο του δεύτερου στην εφημερίδα «Ασμοδαίος». Οι δύο αυτοί άνδρες δεν ήταν άγνωστοι μεταξύ τους. Αν αναλογιστούμε ότι ο Εμμ. Ροΐδης συνεργαζόταν με την εφημερίδα *Ώρα* του Χ. Τρικούπη και υπήρξε υποστηρικτής της πολιτικής του, καταλαβαίνουμε ότι οι σχέσεις τους ήταν άμεσες[1].

Δύο είναι τα βασικά αποτελέσματα που προσδοκούμε γενικότερα. Το ένα, εκτός από την επιδερμική αναφορά σε οικονομικά μέτρα των κυβερνήσεων του Χ. Τρικούπη, έχει να κάνει με την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής του σε σχέση με τους στόχους που είχε θέσει. Η άλλη προσδοκία είναι να βρούμε σε ποιους και γιατί απευθύνεται ο Εμμ. Ροΐδης με τη παραπάνω δημοσίευσή του.

Επίσης, προσπάθεια θα γίνει να βγουν συμπεράσματα και να απαντηθούν διάφορα ερωτηματικά όσο αφορά στην πολιτική του Χαρ. Τρικούπη. Για παράδειγμα, εάν ευνοήθηκε η ελληνική οικονομία και δικαιώθηκαν οι σκοποί του με την εφαρμογή των μέτρων του, αν προσέγγισε τους ρυθμούς ανάπτυξης της πλέον βιομηχανοποιημένης δύσης, αν ποτέ, γιατί, και από ποιους παρουσιάστηκαν προσκόμματα στη υλοποίηση του οικονομικού του προγράμματος, και τέλος τι μερίδιο ευθύνης έχει για τη ταπεινωτική χρεοκοπία του 1893. Επιπλέον, όσον αφορά στο άρθρο του Εμμ. Ροΐδη, θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε εάν απευθύνεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα, και όχι γενικευμένα στους χρυσοκάνθαρους και κατ' επέκταση τους νεόπλουτους της εποχής

[1] Πάλλης 1978, 152.

του, και εάν κατά πόσο μπορεί να παραλληλιστεί αυτή του η αγανάκτηση με κάποιο προσωπικό του βίωμα.

Θα ξεκινήσουμε με τον σχολιασμό του συγκεκριμένου αποσπάσματος και μια συντομότατη αναφορά στο γενικότερο έργο και φυσιογνωμία του Εμμ. Ροΐδη, και στη συνέχεια θα επεκταθούμε στη σκιαγράφηση της οικονομικής πολιτικής του Χαρ. Τρικούπη.

Εμμανουήλ Ροΐδης

Το άρθρο του Ροΐδη δεν είναι απλά μια γενικευμένη διαπίστωση της οικονομικής συμπεριφοράς και δραστηριότητας των ισχυρών της τότε εποχής. Μιλάει για συγκεκριμένους ανθρώπους, προσδιορίζει τη καταγωγή τους, τον τόπο δραστηριοποίησης τους και τον τρόπο που ενεργούν. Καθόλου απίθανο να είναι και μια επίθεση προσωπικά προς τον Ανδρέα Συγγρό με αφορμή το σκάνδαλο των μεταλλείων του Λαυρίου. Το ζήτημα αυτό, γνωστό και ως Λαυρεωτικό[2], απασχόλησε την Ελλάδα δύο περίπου χρόνια (1871 έως 1873)· το οποίο έγινε αφορμή να προκληθεί επέμβαση στα εσωτερικά της Ελλάδος από Ιταλία και Γαλλία, να παραιτηθούν δύο κυβερνήσεις, και να χάσουν πολλοί Έλληνες τα χρήματά τους[3].

---

[2] Μια εκτενέστερη αναφορά στο ζήτημα των Λαυρεωτικών, θα βοηθήσει να καταλάβουμε το παρακάτω ισχυρισμό μας για προσωπική επίθεση του Ροΐδη στο Συγγρό. Τα ορυχεία του Λαυρίου ανήκαν στην εταιρεία Roux-Respieri , εταιρία ιταλογαλλικών συμφερόντων. Όλα ξεκίνησαν με αφορμή την ασάφεια του διατάγματος του 1867 (23 Αυγούστου και 31 Δεκεμβρίου), το οποίο δε διασαφήνιζε αν εκτός της εκμεταλλεύσεως των ορυχείων, θα μπορούσε η εταιρία να εκμεταλλεύεται τις εκβολάδες, τις οποίες η κυβέρνηση θεωρούσε ότι άνηκαν στο ελληνικό κράτος. Αυτή η ασάφεια λύθηκε στις 29 Μαΐου όταν η κυβέρνηση Κουμουνδούρου πέτυχε την ψήφιση νόμου από τη βουλή ότι οι εκβολάδες ανήκαν στο κράτος. Αυτό, όπως ήταν αναμενόμενο είχε την αντίδραση της εταιρίας, η οποία υποστήριζε ότι ο νόμος δεν ήταν δυνατό να έχει αναδρομική ισχύ, και ζητούσε την επίλυση της διαφοράς υπό τη διαιτησία των μεγάλων δυνάμεων. Κάτι τέτοιο θα καταρράκωνε το κύρος της ελληνικής δικαιοσύνης (αφού θεωρήθηκε ανίκανη από τους Ιταλούς και Γάλλους για αντικειμενική επίλυση του ζητήματος) και προφανώς και της ελληνικής κυβερνήσεως. Η επόμενη κυβέρνηση, του Δεληγιώργη, έχοντας τη συμπαράσταση του βασιλιά δεν υπέκυψε σε αυτές τις πιέσεις. Λύση τελικώς δόθηκε όταν η εταιρία πέρασε στα χέρια Έλληνα κεφαλαιούχου, του Ανδρέα Συγγρού στις 25 Φεβρουάριου 1873. Το θετικό για την ελληνική κυβέρνηση ήταν ότι η είδηση της μεταβίβασης, είχε ως αποτέλεσμα να πάψει η ιταλογαλλική επέμβαση, και στα οικονομικά, αφού η περιβόητη εκκαμίνευση των εκβολάδων και της σκωρίας παραχωρήθηκε στην εταιρία με αντιπαροχή στο δημόσιο 44% επί των καθαρών κερδών. Εντούτοις, ο όμιλος Συγγρού, που είχε υπογράψει σύμβαση για 99 χρόνια με το δημόσιο, με εκβιασμούς προς την κυβέρνηση κατάφερε τη μείωση της συμβατικής υποχρέωσης της εταιρίας από το 44% σε 200.000 αργυρές δραχμές ετησίως. Παρ' όλα αυτά ο θόρυβος που προκάλεσε το ζήτημα της Roux-Serpieri και η «θετική» αντιμετώπιση του ζητήματος από την κυβέρνηση, ενθουσίασε την κεφαλαιαγορά. Αξιοσημείωτη είναι η σύσταση 21 μεταλλευτικών εταιριών μέσα σε μια διετία. Πολλά ελληνικά νοικοκυριά επένδυαν τα χρήματα τους σε αυτές τις εταιρίες, δίχως να αντιλαμβάνονται τα κερδοσκοπικά συμφέροντα που κρύβονταν πίσω από τις πλάτες τους. Περισσότερες πληροφορίες για το παραπάνω ζήτημα, που ήταν και η αιτία η λέξη Λαύριο να καθιερωθεί στη νέα ελληνική ως συνώνυμη της απάτης, στο βιβλίο του Τ. Βουρνά, Τα *Λαυριακά και η χρεοκοπία του 1893*.

[3] Κωφός 1981, 45.

Ένας από τους μεγάλους χαμένους από το Λαυρεωτικό σκάνδαλο, ήταν και ο Ροΐδης, που είχε επενδύσει μεγάλο μέρος της πατρικής περιουσίας του σε μετοχές των μεταλλείων[4]. Ο καταγόμενος από τα παράλια του Θρακικού Βοσπόρου Ανδρέας Συγγρός κατάφερε με τεχνάσματα τη συνεχή ζήτηση των μετοχών, που υψώθηκαν απότομα στη τιμή των 310 δραχμών. Δεν πέρασε αρκετός χρόνος και αποδείχτηκε πόσο φρούδες ήταν οι ελπίδες των αγοραστών, συμπεριλαμβανομένου και του ευφυέστατου, κατά τα άλλα, Ροΐδη. Αυτό όμως που δείχνει να τον ενόχλησε περισσότερο, είναι η ανάδειξή τους σε «καλούς πατριώτες», παρ όλες τις κερδοσκοπικές τους ενέργειες σε βάρος του απλού λαού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Τάσος Βουρνάς, *«ο Ανδρέας Συγγρός, μετά το σκάνδαλο Λαυρίου, παρίστανε και τον εθνικό ευεργέτη. Αυτός ήταν και ο συνήθης τρόπος να εξαγοράζουν τις αμαρτίες τους όσοι είχαν βλάψει το σύνολο. Η νεότερη ιστορία μας είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα…»*[5].

Ο χαρακτηρισμός *ψωμάρπαγες,* και *τρεφόμενοι εκ κρέατος αυτοχθόνων* δεν είναι υπερβολικός, αν λάβουμε υπ’ όψιν ότι στον πυρετό του εύκολου πλουτισμού, που διακατείχε τότε τους Έλληνες, μέχρι και μικρές[6] περιουσίες όπως τιμαλφή και οικοσκευές πωλούνταν από τον απλό κόσμο για την αγορά των μετοχών. Μεταξύ άλλων, ο Εμμ. Ροΐδης είχε αναφερθεί κι άλλη φορά στην τότε *αντικατάστασιν των ληστών δια χρηματιστών*[7], καυτηριάζοντας αυτά τα χρηματιστηριακά παιχνίδια των κερδοσκόπων.

Τέλος, αυτό που μας ωθεί να ταυτίσουμε το άρθρο του με την αποτυχημένη επένδυση των χρημάτων του, και την πικρία που του επέφερε, είναι ότι ο Ροΐδης πράγματι επηρεάστηκε από αυτό. Στο αφήγημά του «Άγιος Σώστης», φανερά επηρεασμένος και από τις μηδενιστικές αντιλήψεις του Μαξ Στίρνερ, υποστηρίζει τη ματαιότητα της προόδου και της βιομηχανικής επανάστασης. Μιας προόδου, που και ο ίδιος νωρίτερα στήριξε με την αγορά των μετοχών του μεταλλείου, αλλά τελικώς αυτή του η επένδυση αποδείχτηκε μοιραία για τον ίδιο και πολλά άλλα νοικοκυριά. Προφανώς χρειάστηκε αυτή η αποτυχία του ώστε να κατανοήσει καλύτερα, κάτι που φαίνεται και σε αρκετές του κριτικές για τη πολιτική, δηλαδή αυτά που ήδη γνώριζε και είχαν γραφεί στην εποχή του για τις επιπτώσεις της βιομηχανικής επανάστασης και την πρόοδο της κοινωνίας με τον τρόπο που αυτή γινόταν τότε˙ δηλαδή πλατιά στρώματα του πληθυσμού να τρέφονται μόνον με πατάτες, όπιο και αλκοόλ[8].

Γενικά ο Ροΐδης υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους νεοέλληνες συγγραφείς με πλούσιο πνεύμα, μοναδική αφηγηματικότητα και πρωτότυπη σάτιρα. Το έργο του που «άφησε εποχή» ήταν η «Πάπισσα Ιωάννα», το οποίο δεν είχε συνέχεια, μια και η ελληνική κοινωνία της εποχής εκείνης δε διέθετε ικανή αστική τάξη που θα έρχονταν σε ρήξη με τα συμφέροντα της εκκλησίας, ώστε να στηριχτεί το έργο του. Τέλος, η παρουσία και η δράση των χρυσοκάνθαρων και των κερδοσκοπικών κύκλων δεν ήταν κάτι που ανησύχησε μόνο τον Ροΐδη. Παρακάτω θα δούμε ότι τροχοπεδούσαν ακόμα και κυβερνητικά οικονομικά προγράμματα, όπως αυτά των κυβερνήσεων του Χαρ. Τρικούπη.

[4] Βουρνάς 1976, 13.
[5] Βουρνάς 1976, 111.
[6] Βουρνάς 1976, 21.
[7] Μάρκογλου, αρ. φύλλου 8967, 19.
[8], Αρ. φύλλου 8967, σ. 19.

Η οικονομική πολιτική του Χαρ. Τρικούπη

Ο Χαρίλαος Τρικούπης υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά πρόσωπα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Η πολιτική του σταδιοδρομία ξεκίνησε το 1865 με την εκλογή του ως βουλευτής Μεσολογγίου. Έγινε πρωθυπουργός για πρώτη φορά το 1875, στη συνέχεια το 1878, 1886 και 1892. Το 1895 παραιτήθηκε οριστικά και αποχώρησε από τη πολιτική ζωή, έχοντας δεχτεί πιέσεις από την βασιλική αυλή και τους ξένους. Το όνομα του είναι συνδεδεμένο με τον αγώνα για την εμπέδωση του κοινοβουλευτισμού στη χώρα μας, κάτι για το οποίο ήρθε και σε διάσταση με το βασιλιά. Εξίσου, όμως, σημαντική μπορεί να θεωρηθεί και η οικονομική πολιτική που εφάρμοσε, την οποία θα δούμε.

Διακηρύσσοντας ο Τρικούπης ότι *βάσις πάσης ενέργειας είναι η οικονομική αποκατάστασις*[9], σχεδίασε και εφάρμοσε μια τολμηρή και μακρόπνοη πολιτική επιδιώκοντας τον εκσυγχρονισμό της χώρας , ώστε να φτάσει τα ευρωπαϊκά επίπεδα. Όπως μας αναφέρει ο θαυμαστής του έργου του Καρολίδης, είχε πρωταρχικό στόχο την οικονομική ανόρθωση του ελληνικού κράτους. Οπαδός της μεγάλης εθνικής ιδέας, ο Τρικούπης πίστευε πως η πραγμάτωση της θα ερχόταν μέσω μιας ισχυρής οικονομίας που θα καθιστούσε το βασίλειο σε χρηματιστήριο της ανατολής[10].

Προφανώς η επίτευξη μιας ισχυρής οικονομίας όπως την οραματιζόταν ο τότε πρωθυπουργός της χώρας μας, δεν ήταν εύκολη υπόθεση αν αναλογιστούμε ότι η Ελλάδα τότε δεν είχε καν επαρκές οδικό δίκτυο. Έτσι από νωρίς επεδίωξε την εκτέλεση μεγάλων έργων υποδομής[11]. Κατόρθωσε να αποκτήσει η χώρα σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο, να διανοιχτεί η διώρυγα της Κορίνθου, να αποξηρανθεί η λίμνη της Κωπαΐδας, να παραδοθούν μεγάλες εκτάσεις στη καλλιέργεια και να εκτελεστούν σημαντικά έργα στα λιμάνια της χώρας. Το όφελος ήταν διπλό. Τόσο για την επιτέλους προσέγγιση της Ελλάδας στους ρυθμούς ανάπτυξης των δυτικών χωρών όσο και για την απόκτηση εγγυήσεων για σύναψη δανείων. Η κυβέρνηση του είχε πληρώσει ακριβά αυτή την έλλειψη απαραίτητων εγγυήσεων όταν αναγκάστηκε για την αποπεράτωση ενός δανείου να δεχτεί σκληρούς όρους όπως τον έλεγχο της δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας από ξένους απεσταλμένους (π.χ. του Άγγλου Εδουάρδου Λω[12]). Στην περίπτωση του συγκεκριμένου δανείου θα επανέλθουμε αργότερα, γιατί δίνει απαντήσεις σε αρκετά από τα ερωτήματα του προλόγου.

Το πρόβλημα που πάντα προέκυπτε για την εκτέλεση και αποπεράτωση των παραπάνω έργων υποδομής, ήταν η εύρεση οικονομικών πόρων και παραγόντων που θα τα χρηματοδοτούσαν. Έτσι ο Τρικούπης επεδίωξε την αναμόρφωση της φορολογίας με στροφή στους έμμεσους φόρους και τα μονοπώλια[13]. Αρκετές φορές χρειάστηκε να τα επαναφέρει, όποτε ο πολιτικός του αντίπαλος Δεληγιάννης τα καταργούσε, και σε συνάρτηση με την επιβολή άμεσων φόρων και τελωνιακών δασμών έσωζε προσωρινά την οικονομική κατάσταση της χώρας και προχωρούσαν τα δημόσια έργα[14]. Στο σημείο

[9] Φλεριανού 1999, 301.
[10] Ρούσσος 1975, 435.
[11] Φλεριανού 1999, 301.
[12] Ρούσσος 1975, 477.
[13] Ρούσσος 1975, 461.
[14] Ρούσσος 1975, 461.

αυτό πρέπει να αναφέρουμε πως μέλημα του δεν ήταν τόσο η ψήφιση και εφαρμογή νέων φόρων, αλλά η ρύθμιση των ήδη υπαρχόντων μέτρων κυρίως σε ότι αφορούσε τη αποτελεσματικότερη είσπραξή τους. Για παράδειγμα, το 1884 όταν κατέθεσε στη βουλή δυο νομοσχέδια[15]. Στο ένα προβλέπονταν ρυθμίσεις στο τελωνιακό δασμολόγιο και εφαρμογή μονοπωλιακού συστήματος σε πετρέλαιο και φώσφορο, το οποίο με κάποιες βελτιώσεις στο τρόπο είσπραξης των τελών τους, εκτός από τα έσοδα που θα επέφερε, χτυπούσε παράλληλα και το λαθρεμπόριο. Στο δεύτερο προέβλεπε την ελάττωση των δασμών σε βιομηχανικές πρώτες ύλες και σε πρώτης ανάγκης αγαθά διατροφής του λαού και αυτό σε συνδυασμό με αύξηση των επιβαρύνσεων στις εύπορες τάξεις. Βαρύτητα έδωσε και στο τρόπο είσπραξης των φόρων από αυτούς. Με αυτόν τον τρόπο διόρθωνε κάπως τη κατάσταση της φοροδιαφυγής, που είχε επιδεινωθεί είτε με τους τρόπους που πάντα έβρισκαν οι εύπορες τάξεις να φοροδιαφεύγουν, είτε ακόμα και με τις προτροπές της αντιπολίτευσης στο κόσμο να παύσει να πληρώνει φόρους[16].
Ένας άλλος τρόπος εύρεσης πόρων ήταν η σύναψη δανείων. Η στροφή προς εσωτερικό και εξωτερικό δανεισμό καθώς και κάποιες ρυθμίσεις σε αυτά, αποτέλεσαν βασικά στοιχεία της οικονομικής πολιτικής του Χ. Τρικούπη. Μια περίπτωση εσωτερικού δανεισμού παρατηρούμε μετά τις εκλογές του Μάη το 1892 όταν η κυβέρνησή του, στην οποία ο ίδιος είχε αναλάβει το υπουργείο οικονομικών, στράφηκε προς τον δανεισμό από Έλληνες κεφαλαιούχους για τη πληρωμή τοκομεριδίων κυρίως σε πιστωτές από το εξωτερικό[17]. Για να αποφύγει, όμως, την ανωμαλία που θα προκαλούσε αυτή η εξαγωγή νομίσματος, (δηλαδή το πρόβλημα ρευστότητας στην εσωτερική αγορά) εφήρμοσε οικονομικούς συνδυασμούς που στόχευαν στη μετατροπή εσωτερικών δανείων σε εξωτερικά. Συνολικά μετατράπηκαν 10 δάνεια και το όφελος για το προϋπολογισμό ήταν περίπου 6,5 εκατομμύρια[18].

Ο εξωτερικός δανεισμός ήταν μια κάπως πιο περίπλοκη υπόθεση. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω για ευνοϊκότερους όρους σύναψης δανείων, ήταν αναγκαίο να υπάρχουν, και αυτό βέβαια είναι φυσικό, οι απαραίτητες εγγυήσεις. Για το λόγο αυτό δόθηκε βαρύτητα στα μεγάλα δημόσια έργα και την εδραίωση της αξιοπιστίας της Ελλάδας στο εξωτερικό. Μιας αξιοπιστίας που τελικώς καταρρακώθηκε στο περίφημο δάνειο του 1892 από την Αγγλία. Όχι τόσο για τη σκληρότητα των όρων του, που προέβλεπε δημοσιονομικό έλεγχο της κατάστασης της Ελλάδος από το λόρδο Εδουάρδο Λω, αλλά από τις διάφορες επεμβάσεις που έγιναν ώστε να παρεμποδιστεί η χορήγησή του][19]. Οι ενέργειες αυτές υποκινήθηκαν από κερδοσκοπικούς κύκλους του εξωτερικού. Ιδίως της Γαλλίας (με την υπονόμευση του δανείου από τον απεσταλμένο της Ρου) και τον ομογενή Βλαστό, που προσμονούσαν σε μια γρήγορη κήρυξη της χώρας σε πτώχευση[20].

---

[15] Φλεριανού 1999, 332
[16]] Ρούσσος 1975, 461 «*Από δω ξεκινά και η κομματική κακοδαιμονία του Τρικούπη, όχι τόσο γιατί τα φορολογικά μέτρα που επέβαλε ήταν απεχθή, αλλά γιατί οι Έλληνες δεν είχαν ακόμα εξοικειωθεί στην υποχρέωση του πολίτη να καταβάλει φόρους στο κράτος και τα συνδύαζαν με τα χαράτσια που κάποτε πλήρωναν οι παλαιότεροι στους Οθωμανούς (σ. 440). Αυτό το κλίμα το εκμεταλλευόταν η αντιπολίτευση και το πυροδοτούσε ακόμα περισσότερο αποκαλώντας τον φορομπήχτη. Συνθήματα του Δηλιγιάννη όπως Κάτω οι φόροι! Κάτω ο φορομπήχτης!, παρέσυραν εύκολα τις λαϊκές μάζες* (σ. 441)»
[17] Κόκκινος 1978, 685.
[18] Ρούσσος 1975, 462.
[19] Βουρνάς 1976, 117.
[20] Ρούσσος 1975, 477.

Παρ’ όλες τις δυσκολίες, οι κυβερνήσεις Χαρ. Τρικούπη κατάφερναν τη χορήγηση δανείων. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα η χώρα να μπει σε ένα φαύλο κύκλο. Όσο το δημόσιο ταμείο γέμιζε με έσοδα από δάνεια, τόσο αμέσως άδειαζε για τη πληρωμή τοκοχρεολυσίων παλαιότερων δανείων. Η συνέπεια ήταν η χώρα να αδυνατεί να αντεπεξέλθει με συνέπεια στις υποχρεώσεις της προς τους πιστωτές της και σε συνδυασμό με τις πιέσεις και υπονομεύσεις των κερδοσκοπικών κύκλων, μοιραίως φτάσαμε στη χρεοκοπία του 1893.

Επίλογος

Οι νεόπλουτοι επιχειρηματίες, τα χρηματιστηριακά και κερδοσκοπικά κέντρα, που δικαίως έκαναν τον Εμμανουήλ Ροΐδη να αγανακτήσει, πολλές φορές φάνηκαν πιο δυνατά ακόμα και από τις κυβερνήσεις του Χαρ. Τρικούπη. Το έργο του μεγάλου αυτού πολιτικού δεν μπορούμε να πούμε πως μηδενίστηκε από την χρεοκοπία του 1893, αν και το μόνο θετικό από εκείνη τη χρονιά ήταν η παράδοση στη ναυσιπλοΐα της διώρυγας της Κορίνθου. Αντιθέτως, η Ελλάδα χάρη στην οικονομική πολιτική του, που όπως είδαμε κυρίως αφορούσε την εκτέλεση μεγάλων έργων υποδομής, απέκτησε τις βάσεις στις οποίες στηρίχθηκε η μετέπειτα ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός της. Επομένως, όντως ο Χαρ. Τρικούπης κατάφερε την αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης και συνεπώς την προσέγγιση της βιομηχανοποιημένης δύσης. Επίσης, σαφώς, συνέβαλε στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας. Σε αυτό ίσως ευνοήθηκε σημαντικά από την ύφεση του διεθνούς εμπορίου, που είχε ως αποτέλεσμα την εισροή στην Ελλάδα κεφαλαίων πλούσιων ομογενών και τη στροφή ξένων επενδυτών προς τα Βαλκάνια. Αυτό το κλίμα επέτρεψε την ανάπτυξη τραπεζικών εργασιών, την ίδρυση χρηματιστηρίου και ενίσχυσε τη προσπάθεια για την ίδρυση μεγάλων βιομηχανιών. Εδώ είναι που κάνουν και την εμφάνισή τους, όπως πάντα είναι αναμενόμενο σε περιπτώσεις οικονομικής ανάπτυξης, οι μη υγιείς οικονομικοί παράγοντες που στόχο είχαν την εκμετάλλευση και την κερδοσκοπία. Προφανώς από αυτούς δεν προδόθηκαν μόνον οι προσδοκίες του συγγραφέα Εμμ. Ροΐδη, αλλά και οι βλέψεις του Χαρ. Τρικούπη για μια ισχυρή οικονομικά Ελλάδα.

Τι ευθύνες μπορούν να καταλογιστούν στον πολιτικό που εξετάσαμε για τις οικονομικές επιλογές του; Ίσως οι υπερβολικές δαπάνες των πολεμικών κινητοποιήσεων που απαιτούσε η Μεγάλη Ιδέα, οι κακοί χειρισμοί των οικονομικών σε μερικές περιπτώσεις και ο υπερβολικός δανεισμός. Τακτικές που τελικώς οδήγησαν στη πτώχευση. Τέλος, οι επικριτές του Τρικούπη του καταλόγιζαν ότι προκειμένου να παρουσιάσει μεγάλα και εντυπωσιακά έργα, έριξε στις πλάτες του ελληνικού λαού βάρη που ήταν αδύνατο να αντέξει. Και αυτό είτε γιατί είχε παρασυρθεί από τη μεγαλαυχία του υπερτιμώντας παράλληλα και τις αντοχές της χώρας, είτε γιατί αγνοούσε την πραγματικότητα και το βαθμό αντοχής του απλού λαού. Και αυτό έχει μια δόση αλήθειας.

Βιβλιογραφία

Βουρνάς, Τ. 1976, *Τα Λαυριακά και η χρεοκοπία του 1893,* Αθήνα: Φυτράκης.

Κόκκινος, Δ. 1978, *Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος,* τόμ. Β΄, Αθήνα: Μέλισσα.

Κωφός, Ε. 1981, *Ο ελληνισμός στη περίοδο 1869-1881, από το τέλος της Κρητικής επανάστασης στην προσάρτηση της Θεσσαλίας,* ανάτυπο από τον ΙΓ΄ τόμο της ιστορίας του ελληνικού έθνους], Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Πάλλης, Δ. 1978 (επιμ.) *Οι βιογραφίες ποιητών και πεζογράφων,* Αθήνα: Οικονόμου.

Μάρκογλου, Πρ., «Ο Εμμ. Ροίδης στον άγιο Σώστη» στην εφημερίδα *Η ΑΥΓΗ,* αρ. φύλ. 8967.
Ρούσσος, Γ. 1975, *Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974,* τόμ. Δ΄, Αθήνα: Ελληνική Μορφωτική Εστία.
Φλεριανού Α. 1999, *Χαρίλαος Τρικούπης Η ζωή και το έργο του,* τόμ. Α΄, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG